

*NABAT MELÄÝEWA,
TYA-nyň Milli golýazmalar
institutynyň aspiranty*

MAGTYMGULYNYŇ DÖREDIJILIGINDE ÝUSUP ÝORDUMY

Türkmeniň dana şahyry Magtymguly Pyragynyň döredijiliginde beýik şahsyýetler baradaky gymmatly maglumatlary näçe diýseň tapmak mümkin. Onuň ynsanlaryň kalbynda müdimilik orun tapan ajaýyp şygyrlarynda ötüp-geçen pygamberleriň, danalaryň, akyldarlaryň köpüsiniň atlaryna duş gelmek bolýar.

Akyldar şahyr dürli eserlerde, şeýle-de Gurhany-Kerimdäki süreleri doly öwrenip, olaryň many-mazmunyny ajaýyp şygyr setirleri bilen halka ýetiripdir. «Dini biläni» goşgusyndaky:

Ýüz ýigrimi dört mün pygamber ötdi,
Her biri bir ymmat sany biläni¹ – diýen setirleriniň

üsti bilen Mukaddes Gurhanyň on ikinji süresinde ýatlanylýan Ýusup pygamber baradaky gürrüňleriň Magtymgula has güýçli täsir edendigini bilmek bolýar. Aslynda Ýusup pygambere bagyşlanan söhbetler dünýä halklarynyň köpüsünde hem giňden ýaýrapdyr. Magtymguly Pyragynyň döredijiliginde Ýusup pygamberiň adynyň beýleki şahsyýetlere garanyňda has köp tutulmagyny, onuň aýry-aýry şygyrlarynyň ýörite Ýusuba bagyşlanmagyny Ýusubyň agyr günleri başyndan geçirendigine garamazdan, din-imanyna, watany-na, ene-atasyna wepalylygynyň şahyry özüne has bendi edenligi bilen düşündirmek bolar.

Döwletmämmet Azady bilen Ýakup pygamberiň maşgala ýagdaýlarynda az-kem meňzeşlikler bar. Molla Azadynyň hem on iki çagasy bolupdyr. Magtymguly ýaş wagty ejesinden aýrylypdyr. Azady ogly Magtymgula çagalygyndan köp üns beripdir, ylymly-sowatly bolmagy ugrunda köp tagalla edipdir. Magtymguly hem düýş görüp,

¹ Magtymguly. Eserler ýygynyndysy, II jilt, Aşgabat, MGI, 2013, 140 s.

gören düşlerini atasyna gürrüň beripdir. Dünýä belli akyldar şahyr bolup ýetişipdir.

Ýakup pygamberiň hem on iki ogly bolupdyr. Ýusup ýaşlygyn-dan ýetim galypdyr. Ýakup pygamber hem ogly Ýusuba köp üns be-ripdir. Ýusup hem gören düşlerini atasyna gürrüň beripdir, köp dil bilipdir, dünýä belli ylymly, adalatly şa bolupdyr.

Magtymgulynyň «Atly ýaranlar» poemasy, «Ýusup diýe-diýe» elegiýasy, «Arap tilli söwdügi» goşgusy Ýusubyň başdan geçiren wakalaryna bagyşlanýar. Şahyryň 50-ä golaý goşgusynda şol waka-lardan bölekler mysal alnyp, şygryň mazmunyna siňdirilýär. Akyl-dar şahyryň ýedi ýüzden gowrak goşgusy bize mälim. Şonuň iki ýüze golaýynda Ýusubyň özi we ata-babalary (Ybraýym pygamber, Yshak pygamber, Ýakup pygamber), nesil daragtlary, olaryň geçmiş taryhda galdyran yzlary, Ýusubyň söýgüli Züleyha barada ýatlanýlar.

Magtymguly Pyragynyň Ýusup baradaky eserleriniň arasynda kakasy Azady bilen aýdyşýan «Adam Ata bilen duşdy» atly sorag-jo-gaply aýdyşyk goşgusy hem gabat gelýär. Goşguda Azady edep, ylym bilen oňat taplan ogluna sowal bilen ýüzlenýär we alymlyga ýetişen oglundan dogry jogap alýar:

– Azady aýdyýar, ýetmiş,
Nedir bu dünýäni tutmyş?
Haýsy pygamberdir ýitmiş,
Nirde gardaşna ugraşdy?

– Magtymguly aýdar ýetmiş,
Yklymdyr dünýäni tutmuş,
Ýusup pygamberdir ýitmiş,
Müsürde ile ugraşdy.¹

Mukaddes Gurhandan we dürli rowaýatlardan belli bolşuna görä, Ýakup pygamberiň on birinji ogly Ýusup doganlary tarapyndan suw-suz gurruk guýa atylýar, soňra guýudan çykarylyp, agalary tarapyndan on sekiz bedel ýarmaga (gara şaýa) satylýar. Uzak muşakgatyklardan

¹ Şol ýerde, I jilt, 41s.

soň, Ýusup Müsür ezizi bolýar. Kengan halky ýedi ýyl açlyk çeken-de, Ýusubyň doganlary Müsür ýurduna bugdaý diläp barýarlar we Müsürde şalyk derejesine ýeten doganlary Ýusuba duşýarlar. Ýusup birwagtlar özüniň gol-aýagyny baglap, suwsuz guýa taşlan agalaryny güler ýüz bilen garşy alýar. Emma olara özüni tanatmaýar. «Olar jepa kyldylar, biz wepa kylarmyz. Olar hata kyldy, biz ata kylarmyz» diýip, är kişä mahsus hereket edýär.

Magtymguly Pyragynyň ýigrimi bir bentden ybarat «Atly ýaranlar» poemasy şeýle setirler bilen başlanýar:

Depderler içinde bir kitap gördüm,
«Kysasyl-enbiýa» atly, ýaranlar.
Hezreti Ýusuby beýan eýläli,
Kyssasy şekerden datly, ýaranlar.¹

Nusgawy şahyr bu goşgusynda Ýusup pygamberiň başyndan geçiren wakalarynyň ählisi barada agzamasa-da, köpüsini çeper beýan etmegiň hötdesinden gelipdir.

Gündogar halklarynyň gadymdan gelýän baý halk döredijiligi bar. Magtymguly hem halky eserlerden daşlaşmandyr. Olary köp okap, paýhas eleginden geçirip, olara täze öwüşgin berip, ajaýyp şygrylary döredipdir. Şygrylarynda dessanlardaky söýgülilerine wepaly, mylakatly, pähim-paýhasly, salykatly, batyrgaý gahrymanlaryň, aşyk-magşuklaryň ajaýyp keşbini has-da joşgunly häsiýetde beýan edip, kämil derejede halka ýetiripdir.

Şeýle keşpleriň hataryna Ýusupdyr Züleýhanyň, Leýlidir Mejnunyň, Şirindir Perhadyň, Wamykdyr Uzranyň, Zöhredir Tahyryň, Şasenemdir Garybyň, Saýatdyr Hemranyň we beýleki aşyk-magşuklaryň atlaryny goşmak bolar. Bu ajaýyp eserlerdäki gahrymanlaryň şowly hem şowsuz ykballary Magtymgulynyň kalbyna gozgalaň salypdyr. Emma Magtymgulynyň döredijiliginde iň köp ýüzlenilen aşyk-magşuk keşbi Ýusup bilen Züleýhadyr. Rowaýat döreýşi taýdan araplara degişli bolsa-da, ol ençeme halklaryň edebiýatynda öz milliligine ýakynlaşdyrylyp işlenilipdir. Hatda ol

¹ Şol ýerde, II jilt, 336 s.

dini-sopuçylyk edebiýatyň hem iň meşhur ýordumlarynyň birine öwrülipdir. Bu rowaýat Töwratda-da (biziň eýýamymyzdan öňki IX asyrlar) Mukaddes Gurhanda-da (VII asyr) beýan edilýär. Bu kyssa Mukaddes Gurhanda beýan edilende, esasan, onuň dini tarapyna köp üns berlipdir we esasy mesele edilip, takdyra ten bermek pikiri öňe sürülüpdir.

Magtymguly Pyragynyň okan kitaplarynyň içinden iň täsirli-si bolan «Kysasyl-enbiýa» kitabynda aýdylyşyna görä, Beýik Taňry görki ýüz bölege bölüp, onuň togsan dokuz bölegini How enä bagyş edipdir. Galan bir bölegini-de on bölege bölüp, dokuz bölegini Ýusuba, bir bölegini bolsa tutuş adamzada bagyş edipdir. Dessanlarda suratlandyrylyşyna görä, Ýusup öýden çykan mahalynda, Aýýň, Günüň nury öçüpdir. Ýusup Günüň nuruny serpikdirmemek bolup, ýüzüne nikap örtüpdir. Müsür halky ýedi ýyllyk gahatlyk belasyny başdan geçirende, soňky dört aýda Ýusup pygamber ýüzüniň nikabyny göteripdir. Adamlar Ýusubyň ýüzüniň nuruny görüp, açylyklaryny unudypdyrlar. Bu bolsa Ýusupdyr Züleýhanyň keşpleriniň üsti bilen dünýä edebiýatynda tebigy gözelligiň iň ýokary derejede wasp edilmesidir. Magtymguly öz taryplaýan gahrymanlarynyň gözelligini şol keşplere deňäpdir.

Şahyr «Köp jan geçipdir» atly goşgusynda:

Isa geçdi, demden jan berip murda,
Eger açsa Ýusup ýüzünden perde,
Gören bihuş bolup, ýatar şol ýerde,
Şeýle husny mahy-taban geçipdir.¹

«Başdan, dogrusy» goşgusynda bolsa:
Ýüzüň Züleýhanyň görki,
Aýlanar pelegiň çarhy,²

«Jan istär» goşgusynda:

Züleýha görüp Ýusuby,
Artdy yşky, ýok hasaby,³

¹ Şol ýerde, II jilt, 10s

² Şol ýerde, I jilt, 200 s.

³ Şol ýerde, I jilt, 100 s.

«Gözel sen» goşgusynda:
Yşk bilen açylan bir täze gül sen,

Ýusup – Züleýhanyň taýy, gözel sen¹ – diýmek bilen, Züleýhanyň, Ýusubyň gозelligini, wepalygyny wasp edýär. Magtymguly dessanlarda getirlişi ýaly, Züleýhanyň Ýusuba bolan pāk söýgüsiniň gün-günden artýandygyny ýatlap, özüniň Meňlä bolan söýgüsini şol söýgä deňeşdirýär. Ýusup ýaşlygyndan her hili süteme duçar bolup, dürli muşakgatlary başyndan geçirse-de, hiç wagt ruhdan düşmeýär, gelejege umytly garaýar. Ussat şahyr Magtymguly «Jan içinde» goşgusynda:

Umytly bol, Ýusup dek,
Sabyrly bol, Eýýup dek,
Ger ugrasa Ýakup dek,
Derdi-Kengan içinde² –

diýen setirleri arkaly ynsanlara durmuşda gabat gelýän her hili kynçylyklara duçar bolunsa-da, ejizlemezligi sargyt edýär. Magtymguly Pyragy «Ýusup diýe-diýe» elegiýasynda özüni Ýakubyň ornunda goýýar. Perzent meselsinde Magtymgulynyň hem derdiniň Ýakubyňkydan pes dälidigini goşguda gynanç bilen beýan edýär. Goşgy «Men Ýakubam» setiri bilen başlanýar. Ýakup gije-gündiz ogly Ýusuby gözleýär, gaýgy-hesretten ýaňa bili бүкүlýär, köp aglap gözleri kör bolýar, öten-geçenden «Ýusubymy gördüňizmi?» diýip soraglap ýörýär. Şahyr bu elegiýasynda:

Men Ýakubam, ahy zary, çekem Ýusup diýe-diýe,
Gözlerimiň ganly ýaşyn, dökem, Ýusup diýe-diýe,
....Magtymguly, dost yüzünden, durmaz, ýaş akar gözünden,
Bilbil bolup ýar sözünden, okam Ýusup diýe-diýe³ –

diýen setirleriniň üsti bilen Ýakup pygamberiň Ýusup ogluna bolan perzent söýgüsini açyp görkezýär. «Ýar senden» goşgusynda:

¹ Şol ýerde, I jilt, 203 s.

² Şol ýerde, II jilt, 362 s.

³ Şol ýerde, 165 s.

Ýusup kibi zyndan içre aglasam,
Jirjis kibi jan ýolunda çaglasam¹ –

diýip, özüniň Meňlä bolan yhlasyny beýan edýär. Pyragy «Arap tilli, söwdüгим» atly goşgusynda:

Boýadylar köýnegiňi gan bile,
Ady belli, arap tilli söwdüгим² –

diýip, Ýusuba agalarynyň eden jebir-sütemlerini beýan edýär. Halk arasynda aýdylyp gelinýän «Müsürde şa bolandan Kenganda geda bol» nakyly hem Ýusubyň durmuşy esasynda dörän nakyldyr. Türkmen halkynyň arasynda görülen düýş beýan ediljek bolnanda, diňleýjiniň ilki bilen «Ýusup ýorgudy bolsun ýa-da Pygamberler ýorgudy bolsun» diýmekleri-de Ýusuba Taňrynyň ýorgut ylmyny bagş edendigi bilen baglanyşyklydyr.

Şahyr öz ýaşan döwründäki deňsizligi, görülýän jepalary hem Ýusubyň keşbiniň üsti bilen aňladypdyr. «Batdy ýaranlar» goşgusynda şahyr Ýusubyň keşbinde ata-enä bolan egsilmez hormaty ussatlyk bilen beýan edýär. Ýusubyň bar gaýgysy öz şirin jany däl-de, ata-watany hem-de atasy Ýakup bolýar. Akyldar «Aýyň ýagşysyn» atly goşgusynda:

Magtymguly, bu döwrana-zamana,
Ýagşyny ýygladyp, duşyr ýamana,
Gardaşlary Ýusup kimin janana,
Rowa görmediler jaýyň ýagşysyn³ –

diýip, doganlarynyň Ýusuba önüp-ösen Kengan ýurdunda ýaşamagyny rowa görmän, ýamanlyk edişlerini beýan edýär we Ýusubyň keşbine ýüzlenmek arkaly ynsanlardaky görüplik häsiýetini rehimsiz ýazgarýar. Magtymguly Pyragy «Dolup ötdi» goşgusynda:

...Mansur: «Enel hak!» diýip, gör ol darga asyldy,
Magryp şahynyň gyzy bu Kengana çatyldy,
Ýusupny gul diýdiler, görüň, kanda satyldy,
Ahyrda görüň, Müsürde soltan bolup ötdi!⁴ – diýip, Ýemen

¹ Şol ýerde, I jilt, 218s.

² Şol ýerde, II jilt, sah. 166 s.

³ Şol ýerde, I jilt, 388 s.

⁴ Şol ýerde, II jilt, 308 s.

ýurdunyň patyşasy Magryp şanyň gyzy Züleýhanyň Kengan ýurdundaky Ýakup pygamberiň ogly Ýusuba çatylmagyny, Ýusubyň agalary tarapyndan Müsür ýurduna satylandan soňra, köp jepalary çekip, soltan bolanyny beýan edýär. Ýusup agalarynyň günälerini bagyşlap bilýän, geçirimli şahsyýet. Hut şol sebäpli-de Magtymgulynyň döredijiliginde Ýusup pygamber bütin adamzat söýgüsine mynasyp bolan gahrymandyr.